

Angela SAVIN-ZGARDAN
Institutul de Filologie Română
„Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
(Chișinău)

**ENANTIOSEMIA.
INFLUENȚA CONTEXTULUI**

Enantiosemia. The influence of context

Abstract: We believe that the phenomenon of enantiosemia is a specific manifestation of polysemy. In order not to confuse this phenomenon with the antonymy itself, we find it useful to specify that antonyms are words with different or partially different phonetic bodies. Such an interpretation of enantiosemia seems justified. In relation to antonymy, enantiosemia refers to the internal polysemy, to the polarization of the internal meaning of the word.

The main cause of enantiosemia is explained by the fact that in the ancient times the roots and their derivatives had common meanings, insufficiently differentiated. With the evolution of thought and language, such meanings have differentiated. From the common sphere of the notion, more definite nuances of the basic meaning were highlighted, which had opposite meanings. We would like to emphasize that with the evolution of thinking and language, such meanings have been differentiated in Romanian by creating table polylexical units, in this case of set phrases. Cf.: a păgubi which can update its meaning only in context: A l-a păgubit pe B. B a fost păgubit de A. However, only the set phrase can differentiate the opposite senses as meaning: A aduce / face / a pricinui pagubă – a avea / suferi / a păți pagubă / Tobring / do / causedamage - to have / suffer / damage.

Keywords: enantiosemia, polarization of meanings, set phrase, stable polylexical unit, antonymy.

Rezumat: Suntem de părerea că fenomenul enantiosemiei este o manifestare specifică a polisemiei. Pentru a nu confunda acest fenomen cu antonimia propriu-zisă, ni se pare utilă precizarea că antonimele sunt cuvinte cu corpuri fonetice diferite sau parțial diferite. O astfel de interpretare a enantiosemiei ne pare justificată. În raport cu antonimia, enantiosemia se referă la polisemia internă, la polarizarea sensului intern al cuvântului.

Cauza principală a enantiosemiei se explică prin aceea că rădăcinile și derivatele lor au avut în epoca veche sensuri comune, insuficient diferențiate. Odată cu evoluția gândirii și a limbii, astfel de sensuri s-au diferențiat. Din sfera comună a noțiunii se evidențiau nuanțe mai concrete ale sensului de bază, care treceau în sensuri contrare. Am dori să subliniem că odată cu evoluția gândirii și a limbii astfel de sensuri s-au diferențiat în limba română

prin crearea unităților polilexicale stabile, în cazul dat al locuțiunilor. Cf.: *a păgubi* care poate să-și actualizeze sensul doar în context: *A l-a păgubit pe B. B a fost păgubit de A.* Însă doar locuțiunea poate diferenția semele contrare ca sens: *A aduce / face / a pricinui pagubă – a avea, / suferi / a păți pagubă.*

Cuvinte-cheie: enantiosemie, polarizarea sensurilor, locuțiune, unitate polilexicală stabilă, antonimie.

Enantiosemia, fenomenul de polarizare a sensurilor în structura unui cuvânt polisemantic nu poate fi, însă, identificat cu antonimia lexicală. În cazul antonimiei interne (antonimia internă e un alt termen pentru enantiosemie), contextul este singurul mijloc de realizare a opoziției contrariilor. Sensurile opuse ale unui cuvânt polisemantic pot fi delimitate numai cu mare greutate de către varietatea unor anturaje lexicale concrete, spre deosebire de antonimele propriu-zise, care au o existență virtuală, în cupluri, astfel încât valoarea pozitivă sau negativă a termenilor contrari este evidentă și în afara contextului.

Ch. Bally relevă una dintre cele mai importante particularități semantice ale antonimelor, și anume aceea că un antonim al unui cuvânt abstract este o parte a sensului acestuia din urmă. „On peut dire que le contraire d’un mot abstrait fait partie du sens de ce mot” (Bally, p. 42). Noi ne apropiem de acel fel de antonimie pe care o intuia Ch. Bally, și anume: enantiosemia, când semul opus se află chiar în structura semică a cuvântului.

Kr. Nyrop în lucrarea sa *Gramaire historique de la langue française* (p. 48-49) investighează, la fel, problema sensurilor simetric opuse în structura cuvintelor polisemantice (cf. fr. *fortune* – 1. „soartă bună” și 2. „soartă rea”). Pe baza mai multor exemple de astfel de cuvinte cu sensuri contrare (fenomen cunoscut în lingvistică cu denumirea de enantiosemie), Nyrop ajunge să adopte teoria originii limbii, după care, din punct de vedere semantic, limba se caracteriza de la început prin suprapunerea contrariilor (ideea de „forță” neputând fi concepută fără ideea de „slăbiciune”). Astfel, *ab initio* un cuvânt a servit, conform opiniei lingvistului danez, pentru exprimarea ambelor idei contrare (p. 19).

Așadar, pe Kr. Nyrop îl interesau numai acele cazuri în care contrastele logice se reflectă într-un singur cuvânt. Problema sensurilor opuse îl interesa numai în măsura în care aceasta îl ajuta să-și fundamenteze concepția pe care o avea despre limbă, în general. Al. Graur numește acest fenomen „polarizarea sensurilor”. De ex.: lat.: *allus* – 1. „adânc” („depărtat în jos”); 2. „înalt” („depărtat în sus”) (Graur, p. 112 ș. u.).

Materialul pe baza căruia formulăm constatările noastre reflectă anumite caracteristici ale obiectelor, proprietăților și acțiunilor nominalizate. Cuvintele examinate le grupăm după aceste trăsături.

Enantiosemia poate fi deci considerată numai un caz specific de polisemie. Pentru a nu confunda acest fenomen cu antonimia propriu-zisă, mi se pare utilă precizarea că antonimele sunt cuvinte cu corpuri fonetice diferite sau parțial diferite (*bun – rău, cinste – necinste*). O astfel de interpretare a enantiosemiei ne pare justificată.

Privind natura enantiosemiei au fost înaintate diverse opinii, „polarizante”, după cum e și natura fenomenului luat în discuție. Însă unii cercetători consideră, totuși, enantiosemia sau polarizarea semantică ca o formă a antonimiei (Sîrbu, p. 20 ș.u.), alții că e o formă a polisemiei (Bahnaru, p. 54; 102, p. 52 ș.u.). Suntem de părerea că fenomenul enantiosemiei este o manifestare specifică a polisemiei.

Fenomenul *enantiosemiei* a fost remarcat de Hegel, care în *Prefața* la cea de-a doua ediție a cărții sale *Știința logicii*, scria în 1831 că multe cuvinte din limba germană au particularitatea de a avea înțelesuri nu numai diferite, dar chiar opuse. Hegel vedea în acest fapt un anumit spirit speculativ al limbii, considerând că pentru gândire nu poate fi decât îmbucurător să întâlnească astfel de cuvinte și să găsească unirea contrariilor, exprimată deja lexical sub forma unui cuvânt care are sensuri opuse (Hegel, p. 64 ș. u.).

Putem numi cercetările lui V. Šertsl despre enantiosemie și ale lui K. Abel despre sensul contrar al cuvintelor străvechi, scrise pe baza materialelor din diferite limbi încă în sec. al XIX-lea și care pentru prima dată au pus problema despre cauzele și unele legități generale privind evoluția acestui fenomen. Într-o serie de lucrări lexicografice este adunat un material important privitor la „antonimia între limbile înrudite”, de ex. în dicționarul ruso-ceh de omonime și paronime al lui I. Vlček (cf. rusă: свежий - cehă: čerstvy – despre pâine etc.).

În lingvistica românească fenomenul lexical al enantiosemiei a fost remarcat de Al.Graur (p. 112 ș. u.), Nicolae Raevschi (p. 51-57).

Pentru exprimarea exterioară, formală, a acestei antonimii interne servesc nu morfemele rădăcini sau cele afixale, dar însuși **contextul** utilizării cuvântului cu sensuri polarizate, adică caracterul valențelor sintactice și lexicale ale cuvântului dat în raport cu alte cuvinte.

În raport cu antonimia, enantiosemia se referă la polisemia internă, la polarizarea sensului intern al cuvântului. De ex.: *a împrumuta (cuiva)* (bani) – 1. (bani sau lucruri) „a da pentru un timp (cu condiția restituirii)”; 2. (*bani sau lucruri*) „a lua pentru un timp (cu condiția restituirii)”. **În cazul dat este utilizat cuvântul enantiosemic *a împrumuta***, doar locuțiunea corelativă verbului face distincție între semele polarizante și permite vorbitorului de a exprima explicit semnificația dorită: cf. *a da cu împrumut – a lua cu împrumut*. În ambele cazuri corelatul monolexical este verbul *a împrumuta*.

Astfel, contrapunerea sensurilor polarizate ale cuvântului este posibilă doar în context, pentru a elucida caracterul lor contrar cu ajutorul mijloacelor sintactice sau lexicale ale limbii. De aceea, o simplă contrapunere de tipul *a împrumuta - a împrumuta* este lipsită de o semnificație concretă până la momentul când este utilizat contextul dat, capabil de a realiza sensurile antonimice ale cuvântului: *a împrumuta prietenului bani – a împrumuta de la prieten bani*.

1. Sensuri contrare capătă cuvintele care apar în urma influenței contextului

1. Pentru problema dată este important să constatăm că în unele cazuri influența contextului poate duce la polarizarea semantică a cuvintelor. De ex., lexemul rom. *rece* <lat. *recens* „cald încă”. În limba latină *recens* însemna 1. „proaspăt” (referitor la apă); 2. „cald”; 3. „care nu e de demult”. Spre deosebire de limbile romanice occidentale în care semantica adjectivului latin nu se va schimba esențial (cf. SDE, p. 358), limba română atestă o altă stare de lucruri: în română accepția „proaspăt”, în *recens* din sintagma *aquarecens* „apă proaspătă”, datorită structurii stabile a acesteia, pe de o parte, dar și datorită faptului că, de obicei, apa „proaspătă” e și „rece”, pe de altă parte, va fi substituită prin accepția „rece”. Sensul motivațional va luneca spre o altă caracteristică a apei. În plan diacronic, în special față de sensul 2 al cuvântului latin în cauză („cald”), semnificația termenului român ar fi rezultatul unei schimbări semantice în spiritul enantiosemiei, evident, mai puțin tipice. Se utilizează în componența unității polilexicale stabile (UPS) cu sens direct și indirect. *Rece*, adj. 1. „care are o temperatură (mai) scăzută față de o limită dată, față de un mediu oarecare sau față de căldura corpului omenesc; lipsit de căldură; care dă senzația de frig, care aduce frig”. În UPS *climă rece* – „climă polară”; *abces rece* – „abces fără caracter inflamator”. Loc. adv. *la rece* – „la o temperatură scăzută, în jurul lui 0°C”; 2. „la temperatura normală, fără a încălzi”; 3. fig. „neinfluențat de sentimente, nepărtinitor, obiectiv”. Fig. „care înfioară, care înfrigurează”. UPS: *a-i trece* (cuiva) *rece prin inimă* (sau *prin spate*) – „a se înfiora”; *a (-i) fi* (cuiva) *inima rece* –, „a-i fi teamă, a fi înspăimântat”; *(cu) sânge rece* – „(cu) calm, (cu) prezență de spirit”.

Iată alte exemple de UPS având în calitate de componentă lexemul *rece*: *a-l îmbăta (pe cineva) cu apă rece* – „a-l încânta cu făgăduieli deșarte, a-l amăgi”; *a nu-i ține nici cald, nici rece* – „a-i fi indiferent (cuiva), a nu-l impresiona”; *a lăsa rece (pe cineva)* – „a nu-i deștepta interes, a-i fi indiferent (cuiva)”; *a-l trece sudori reci (pe cineva)* – „a transpira din cauza emoției, a spaimei; a avea mari emoții”; *a-i trece un șarpe rece prin inimă/sân (cuiva)* – „a se înfiora de spaimă/de dezgust”.

2. Lexemul înainte cu sens temporal, semnifică: 1. „mai de demult, mai devreme”. *De mai înainte* – „de mai demult”. *Cu ... (mai) înainte* sau *(mai) înainte cu...*, arată cât timp a trecut de la întâmplarea de care este vorba. *Înainte vreme* – 1. „odinioară”; 2. „mai departe, în continuare”. Expr. *De azi* (sau *aici, acum* etc.) *înainte* – „de azi (sau aici, acum etc.) încolo”; 3. „în față; în locul dintâi, în frunte”. Deci ar fi vorba și în cazul acesta despre o polarizare de sens ce derivă din ambiguitatea semantică a lexemului înainte, care denumește o actualitate atât trecută, cât și cea care se află înainte. Utilizarea lui depinde de influența contextului, de atitudinea subiectivă a vorbitorului.

3. Verbul *a se îndura* atestă două sensuri contrare – 1) „a-și manifesta mărinimia; a da dovadă de bunătate, de milă”. De ex.: *Îndură-te, măria Ta!* 2) „a da dovadă de cruzime, de intoleranță”. De ex.: *Cum te înduri să-l bați?* (= „De ce ești atât de aspru să-l bați?”).

4. *Succes* „urmare” > *succes* „urmare cu consecințe bune”. În UPS: *a avea succes* – „a obține rezultate favorabile”; „a avea o reușită, izbândă”; *a dori / ura succes (cuiva)* – „a dori noroc într-o întreprindere (cuiva)”. În UPS lexemul se motivează doar cu sensul „urmare cu consecințe bune”.

II. Sensuri contrare apar într-un context care se datorează expresiei, ironiei

Enantiosemia se delimitează într-un context care se datorează expresiei, ironiei. Cf. *afacere, treabă* în: 1. *a avea afaceri* - unde lexemul *afaceri* se utilizează cu sens neutru: „activitate comercială, acțiune din care rezultă un profit; tranzacție economică; treabă, îndeletnicire”, locuțiunea verbală având semantica „a desfășura o activitate de business”; 2. *a avea afaceri*, unde lexemul *afacere* se utilizează cu sensul „activitate comercială, industrială sau (mai ales) financiară, bazată adesea pe speculă și constând în vânzare, cumpărare, creditare, antrepriză” etc. **În cazul dat** locuțiunea conține semul ironiei „a face anumite afaceri dubioase, mașinații, escrocherii”.

Un caz similar este și cu lexemul *treabă* (din sl. *трьба*): 1. „activitate, ocupație, îndeletnicire”. *A avea treabă* – „a fi ocupat”. *A-și căuta* (sau *a-și vedea*) *de treabă* – 1) „a lucra conștiincios, cu sârguință”; 2) „a-și vedea de lucrul său, a nu se amesteca în lucrul sau în problemele altora”. *A se afla în treabă* – „a-și face de lucru fără a fi nevoie, pentru a-și da importanță”; 2. „activitate dubioasă”. *A ieși în treabă* – „a ieși la furat” (dex-online). **Bună treabă!** – „despre ceva negativ, nedorit”.

Lexemul *perlă* este enantiosemic. Nu vom analiza toate semele componente ale structurii semice a cuvântului. Vom menționa doar cele polarizate: 1. (fig.) „persoană, lucru cu calitate excepțională”; 2. (ir.) „greșeală, prostie rară”.

Pe lângă enantiosemia de la nivelul emic, urmează să menționăm și enantiosemia de la nivelul etic, creată într-un anumit context cauzată intonației expresive, ironice. Analiza utilizării unităților de limbă demonstrează că ele capătă în aceste condiții semnificație contrară celei primordiale: **Perle literare de acest gen am mai întâlnit!** (E vorba nu despre ceva minunat, demn de laudă, dar despre ignoranță, prostie).

Scofală. Cuvântul acesta e o variantă a termenului înv. *pofală* „laudă” (<v.sl. похвала „laudă”). În limba română, fiind utilizat cu sens ironic pentru a denumi „laudă nemeritată”, termenul dat devine *scofală*, deci capătă sens peiorativ. Poate această atitudine ironică a vorbitorilor a determinat și substituția segmentului inițial *po-* din *pofală* prin *sco-* care e mai expresiv. Cf. și *scociori* scr. почарати „idem” (SDE, p. 384). În limba contemporană: *scofală fam.* are semantica „treabă realizată; ispravă”. În UPS: *mare scofală!* „mare lucru!”; *(nu) e mare scofală* „(nu) e cine știe ce lucru important”; *a (nu) face mare scofală* „a (nu) face cine știe ce ispravă”.

Enantiosemia, un tip special de antonimie „internă”, își găsește actualizare în context, când e vorba de unități monolexicale. Pe când UPS conțin în structura lor semică doar un sem din cele două polarizate, din această cauză contextul nu este obligatoriu de cele mai multe ori. În așa fel limba realizează *motivația* utilizării acestor UPS pentru a dezambiguiza semnificația corelatului monolexic al UPS. Fenomenul dat nu este productiv în limba contemporană și este un relict al semanticii rădăcinilor străvechi. Într-un șir de cazuri evoluția cuvântului cu sensuri contrare duce la „divizarea” lexemului în omonime.

Referințe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile. *Elemente de semasiologie română*. Chișinău: Știința, 2009. 288 p.
2. GRAUR, Alexandru. *Studii de lingvistică generală*. București: Editura Academiei RPR, 1960. 515 p.
3. HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich. *Știința logicii*. București: Editura Academiei R.S.R., 1966. 412 p.
4. RAEVSCHI, N. *Etimologii și alte studii de lingvistică*. Chișinău: Institutul de Filologie, 2006. 296 p.
5. BALLY, Charles. *Traité de stylistique française*. Heidelberg-Paris: Librairie Klincksieck, 1911. 264 p.
6. Nyrop Kr. *Grammaire historique de la langue française, I—IV*. Copenhague et Paris, 1899 – 1930.
7. SDE - Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești. Redactori: N. Raevschi, M. Gabinschi. Chișinău: Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești. 1978. 680 p.